

Повсякденне життя і проблема колабораціонізму на Миколаївщині під час німецької окупації

Білусяк А.В.

АНОТАЦІЯ

У роботі розглядається повсякденне життя населення та явища колабораціонізму на Миколаївщині, в німецькій зоні окупації. В роботі розглянуто становлення німецької окупаційної адміністрації її характер та методи управління. В роботі велику увагу приділено явищу колабораціонізму як такому, що мав значний вплив на повсякденне життя людей. Тема є актуальною, адже охоплює ряд проблем історичного, політичного, морального характеру. В багатьох аспектах руйнуються радянські пропагандистські міфи. Тема є важливою для дослідження, адже і зараз в Україні, при сучасних політичних подіях трапляються факти співпраці населення з агресором.

Об'єкт дослідження – історія Миколаївщини часів німецько-румунської окупації.

Предметом дослідження виступає повсякденне життя мешканців регіону та проблеми співпраці населення з окупантами.

Мета роботи – простежити та проаналізувати життя і діяльність населення Миколаївщини в умовах окупації.

Робота містить вступ, три розділи основної частини, висновки, список використаних джерел та літератури (21 найменування). Загальна кількість сторінок – 33.

Ключові слова: повсякденне життя, колабораціонізм, окупація, Друга світова війна, підпілля, репресії.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ	5
РОЗДІЛ 2. ВИДИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В НІМЕЦЬКІЙ ЗОНІ ОКУПАЦІЇ	11
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ КРАЮ	26
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	30

ВСТУП

Тема є **актуальною**, адже Друга світова війна стала чи не найважливішою історичною подією ХХ ст. Свій негативний слід вона залишила і на території сучасної Миколаївщини. Щодо подій Другої світової війни, то навколо неї існує безліч міфів, перебільшень і стереотипів. Особливо це стосується питання територій, що перебували під окупацією. Так радянські історики, активно підтримували пропагандистські штампи про тотальний опір окупантам, партизанщину і непокору, активно характеризували німецьких окупантів як безжальних вбивць. Але наявність сучасних досліджень показує що хоч і дійсно ці твердження мають під собою ґрунтовні факти, разом з тим в той час існувала і інша реальність, де в пріоритеті стояло виживання населення, і пов'язана з цим колаборація, а також той факт що окупацію і вигнання радянської влади, багато хто сприйняв з ентузіазмом і полегшенням.

Для складення об'єктивної картини життя в окупації, ми дослідимо становища в Миколаєві та області перед війною, проаналізуємо життя населення в окупації, розкриємо явища як протидії ворогам так і колаборації з ними.

Об'єкт дослідження – історія Миколаївщини часів німецько-румунської окупації.

Предметом дослідження виступає повсякденне життя мешканців регіону та проблеми співпраці населення з окупантами.

Мета роботи – простежити та проаналізувати життя і діяльність населення Миколаївщини в умовах окупації. Відповідно до мети сформульовано наступні завдання:

- Описати повсякденне життя населення на Миколаївщині під час окупації;
- Визначити причини появи колабораціонізму та встановити основні види колаборації;
- Дослідити становище культури під час окупації.

Методологічну основу роботи становлять принципи конкретно-історичного і політологічного аналізу, базованих на об'єктивному, системному та всебічному підході. За допомогою яких досліджувалося та узагальнювалося явище українського колабораціонізму. До історичних методів дослідження, які використовувалися у праці, належать історичний, ситуаційний, ретроспективний, типологічний, порівняльний, метод термінологізації. Ці методи допомогли дослідити колабораціонізм як явище-феномен у контексті відповідної історичної ситуації – війни та окупації, встановити, наскільки ця діяльність відповідала об'єктивним перспективам історичного розвитку; розкрити зміст, значення минулих історичних подій і їх розвитку на тлі нестабільності суспільства, з урахуванням суспільно-психологічної кризи та важкого матеріального становища.

Структура роботи включає в себе зміст, вступ, три розділи основної частини, висновки, список використаних джерел та літератури (21 найменування). Загальний обсяг роботи становить 32 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НА МИКОЛАЇВЩИНІ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ

Ситуацію в місті і області, перед наступаючими німецькими військами досить повну картину показують розпорядження і газетні публікації того часу. З них видно, що жителів міста це питання турбувало, а владою впроваджувалися заходи для підготовки міста до війни, та відправки ресурсів на потреби армії. Так вже 22 і 23 червня були виданні мобілізаційні розпорядження, та оголошено військовий стан і комендантську годину, вводилися перепустки, заборонялося порушення світломаскування, вказувалося на можливість диверсій [1]. Настрої населення міста, активно висвітлювала газета «Південна правда», судячи з газетних публікацій, населення активно долучалося до оборони міста, з метою пропаганди і посилення бойового духу населення висвітлювалася мобілізація, наголошувалося на її важливості, задіяні великої кількості населення незалежно від віку [6].

З 29 червня в місті за наказом утворюється військова влада. Було значно посилено заходи безпеки, контролю над містом і населенням, зокрема: виїзд і в'їзд у місто - лише з дозволу військового комісаріату чи міліції, перевірка документів, регламентовано час їзди по місту, робота культурних і торгових закладів обмежується 22 годинами, тих хто порушив світломаскування могли передати до військового трибуналу [3].

Протягом липня, жителі міста і області готувалися до оборони, а також виконували мобілізаційні накази, в сфері – мобілізації населення, економіки, і будівництва. В місті і області набуває поширення організований комуністичною партією – добровольчий рух. Зокрема починають поступати пропозиції про створення добровольчих формувань [8, с. 26]. На 2 липня 1941 було подано 3573 (1358 з них – жінки) заяв в військові комісаріати, створено 52 винищувальні батальйони загальною чисельністю 4520 чоловік, груп допомоги винищувальним батальйонам чисельністю – 1108 чоловік,

здіяно жінок на виробництві – 747, замінено жінками чоловіків які пішли на фронт – 750 [8, с. 27]. Ці дані свідчать про високу активність населення, але водночас не свідчать про повальну мобілізацію населення. З цих даних ми можемо констатувати про значну роль жінок на Миколаївщині, які активно використовувалися на виробництві, виконуючи роботу замість чоловіків які йшли на фронт в перші дні війни.

Не дивлячись на пропаганду, що в той час активно тиражувалася «Південною Правдою» про високу активність населення, і готовність боронити регіон, справи в місті і області були не найкращі. Так і з протоколу закритого засідання обкому КП(б)У ми довідуємося що в багатьох районах області, комуністичні керівники не справлялися з охороною, допускали неухажливість та відсутність контролю на стратегічних об'єктах. В населення була безпечність, і нігілізм. Добровольчі формування і винищувальні батальйони не відповідали вимогам. Були факти ухильництва від виконання розпоряджень. Перевірка населення здійснювалася погано, часто охороною замість чоловіків займалися підлітки і літні жінки. На заводах і фабриках міста констатувалася провал мобілізаційних планів, особливо того що стосувалося виготовлення боєприпасів та економічних потреб. Можна констатувати що заводи не справлялися з мобілізаційними наказами партії [8, с.28-30].

Починаючи з середини липня, жителі міста і області долучаються до виконання економічних завдань допомоги фронту, а також збору врожаю. Наявність цих заходів прямо вказує, на те що радянське керівництво вже розуміло що область не вдасться втримати, і вона буде окупована. Так наприклад на Баштанщині для збору врожаю залучалися не тільки колгоспники, а й інтелігенція та діти [2]. Організовувалися виїзди студентів і викладачів в райони для збору врожаю, а ті хто не їхав ставали в ряди народного ополчення [1]. В той же час стало зрозуміло що радянська армія також потребує конкретно матеріальних вливань, для чого за сприянням комуністичних органів, впроваджувалися так звані фонди оборони

Батьківщини, куди громадяни могли вносити свої заощадження. Цей рух в більшій мірі був представлений в місті, де ця ідея активно пропагувалася в засобах масової інформації, а також шляхом прямої агітації на заводах та фабриках міста.

Розуміючи скору поразку радянських військ на Півдні України, комуністичне керівництво починає проводити евакуації. Так 5 липня обласним виконавчим комітетом і обласним комітетом КП(б)У створювалася комісія по евакуації, у складі Жадана, Яроша, Суравицького, Удовицького, Хромова і Дубенка. Документ носив гриф – «цілком таємно» [8, с. 48]. Протягом липня і початку серпня проводилася евакуації стратегічних підприємств і кваліфікованих робітників, в далекі куточки Радянського Союзу. Для евакуації виписували спеціальні довідки, які видавала миколаївська міська рада, зазвичай в довідці прописувалося ім'я робітника, а також кількість членів сім'ї яких він міг взяти. Таким чином не важко зрозуміти, що незважаючи на повальну мобілізацію населення, евакуацію робітників, все-таки велика частина населення області була приречена на життя в окупації. Варто відміти що в той же час, на території області точилися бої, і німецькі війська почали закидати на територію області агітаційну продукцію, де вказували на мету їхнього нападу, вказували що вони прийшли визволяти від комуністичного гніту і засилля «жидів» [9, с. 51-53].

Зрештою, 17 серпня 1941 р. в Радянському інформбюро вийшло повідомлення, що після жорстоких боїв по всьому фронту, радянські війська змушені було залишити Миколаїв та Кривий Ріг, вказувалося що миколаївські кораблебудівні верфі були зірвані [4, с. 152.]

З приходом німецьких військ, і встановленням окупації, життя жителів міста і області зазнало змін. Так було приведено в дію постанову німецького військового коменданта міста, яка регулювала правила поведінки і функціонування міста на час окупації, а також вирішувала певні першочергові завдання. Насамперед від жителів вимагалось виконання

розпоряджень окупаційної влади. Закривалися радянські і єврейські органи. Євреям передбачалася їх реєстрація, вимагалось від них виконання розпоряджень міської управи, також для ідентифікації вони повинні були носити пришити до одягу зірку Давида. Обмежувалося радіомовлення, зокрема російському і єврейському населенню заборонялося мати радіоприймачі, німцям і українцям це право дозволялося. Різного роду саботажі, грабежі, не виконання наказів – каралися. Окремим пунктом було питання щодо червоноармійців які залишилися в місті, чи області, і не змогли відступити з усім військом – вони повинні були з'явитися в комендатуру чи будь-якій німецькій групі, запевнялося що знущань і розстрілів не буде. Приділялося уваги й економічному питанню – наказувалося відновити роботу економічних об'єктів, робітникам приступити до роботи. Німецька адміністрація також наказували привести місто до порядку, прибрати місто, а також прибрати місто від залишків боїв, зайнятися ремонтом. Встановлювався комендантська година [8, с. 57].

Зміни які принесла окупація однозначно вказують, на характеристику окупації як жорсткої та каральної. Разом з тим можна відмітити що окупації не принесла повноцінний хаос в життя населення міста та області.

Окупаційний режим в багато чому спирався на сили, та використовував методи тиску, ув'язнення. Окупаційний режим який встановили німці на частині Миколаївського регіону впроваджувався згідно з принципів і методів так званого «нового порядку» . Життя населення було суворо регламентовано, будь який непослух чи невиконання розпоряджень могли закінчитися смертною карою. В німецькій зоні окупації на Миколаївщині було також створено концентраційні табори, найбільшим було в селі Темвод, що на околицях Миколаєва (зараз в даний час села не існує, а його територія входить в межі міста), називалося «Шталаг – 363», також великий концентраційний табір розташовувався в селі Грейгове Жовтневого району. Відбувалися масові вбивства, особливо єврейського та циганського населення, такі місця страт були в селі Богданівка Доманівського району,

Новій Одесі, Варварівці. Всього за час окупації було вбито близько 75 тисяч цивільного населення. Піддавалися руйнації внаслідок воєнних дій: села, заводи, інфраструктура [9, с. 135-140].

Незважаючи на жорсткість режиму в області був активний рух опору. Він був як комуністичний, так і націоналістичний. На Миколаївщині існувало близько 110 підпільно-партизанських утворень, також закидалися з неокупованих територій багато диверсійно-розвідувальних груп. Загалом в підпіллі взяло участь близько 25 тисяч людей. Підпільники і партизани займалися диверсійною роботою, саботажем, агітацією. Багато миколаївських підпільників згодом були нагородженні орденами і медалями Радянського Союзу, четверо миколаївських підпільників – В.О. Лягін, П.К. Гречаний, В.С. Моргуненко, Д.Г. Дяченко їм було присвоєно звання героя Радянського Союзу посмертно. Найбільшими були підпільні організації: «Миколаївський центр», Партизанська іскра», «Патріот Батьківщини», діяли Баштанський і Казанківський партизанські загони. Говорячи про «Миколаївський центр» то його очолював радянський розвідник Віктор Лягін. Підпільники займалися розвідницькою діяльністю, диверсійною, зривали поставки продовольства і населення на роботи в Нимеччину. В лютому 1943 р. В. Лягіна було схоплено і вбито. В області найбільш дієвим була підпільна комсомольська організація «Партизанська іскра». Складалася вона в основному з учнів 7-9 класів Кримківської школи. Підпільна організація налічувала близько 70 осіб, керівниками були: директор школи – В.С. Моргуненко, секретар комсомолу П.К. Гречаний. Підпільники поширювали антифашистські агітлістівки, виводили з ладу телефонні лінії зв'язку, скоювали диверсії на залізниці, організовували втечі радянських військовополонених з концтаборів. У лютому 1943 року німецькій розвідці вдалося вислідити і заарештувати, а потім розстріляти майже всіх членів організації. В лютому 1943 – організація припинила існування [21, с. 150-160].

На основі даних фактів ми приходимо до висновків, що повсякденне життя, жителів Миколаєва та області підлягало контролю. Як і будь-яка окупація вона відзначалася жорсткістю та реакційністю. Треба відмітити що місто під час окупації перебувало під наглядом німецьких органів безпеки, які часто використовували насильницькі методи. Розпорядження і накази німців, сприяли утвердженню їх влади та не допущення хаосу. Разом з тим не зважаючи на контроль і обмеження, це не змогло повністю викоринити рух опору в регіоні.

РОЗДІЛ 2.

ВИДИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ В НІМЕЦЬКІЙ ЗОНІ ОКУПАЦІЇ

Прихід окупантів на Миколаївщину майже зразу показав досить складну проблему колабораціонізму. Колабораціонізм став одним з головних явищ періоду окупації, в багато в чому саме від цього явище залежав стан регіону і життя населення. Термін «колаборація», «колабораціонізм» походить від французького слова «collaboration», що та означає «співпрацю», «співпрацю з ворогом». В широкому сенсі під українською колаборацією розуміється, співпраця громадян Української РСР в роки війни з військовими та цивільними окупаційними органами, у всіх сферах життєдіяльності[19, с. 3].

Проблема колабораціонізму в Україні, належить до мало вивчених і дискусійних сторінок історії Другої світової війни. Дискусійності їй додає фактор політичних та історичних спекуляцій, навішування ярликів. Для об'єктивної оцінки треба правильно розглянути дане поняття з позиції історії, типології і причин, що призвели до виникнення колабораційних дій, серед населення що перебувало під окупацією.

Питання про причин і передумови є дискусійним, і сповненими протиріч, насамперед це видно із протистояння позицій зрадництва та питання невдоволення на радянську владу, нужденності, чи здобуття певних політичних цілей.

Російський вчений М. Семиряга зазначав, що колабораціонізм набуває різних звучань, якщо ми намагаємося дослідити соціально-політичні і національні витоки колабораціонізму, а також причини особистого характеру, які привели окремих громадян до зради своєї батьківщини. В подібних випадках не можливо обійтися без згадування про деякі політичні, і соціально-економічні процеси, що мали місце в країнах Європи ще в 20-ті, і особливо 30-ті роки, і вплинувши на розвиток колабораціонізму з Німеччиною. Це особливо стосується досить складного розвитку Радянського

Союзу в зазначені роки, які мають причини переходу в стан ворога деякої частини радянських людей [15, с. 7-8].

Кажучи про причини і передумови колабораціонізму, ми можемо говорити про комплексність цього питання в багатьох дисциплінах, починаючи з передвоєної історії, і закінчуючи банальними побутовими питаннями. Насамперед треба зруйнувати радянські пропагандистські стереотипи, подій, пов'язані з приходом німецьких військ в Україну. Офіційна пропаганда говорили про «монолітну єдність трудящих», видавала бажана за дійсне. Інформація про те що весь народ, став на захист СРСР, не пояснювала, і не відбивала реальну картину що відбувалася.

Сталінське «соціалістичне будівництво», яке провадилося жорстокими репресивними методами, виявилось непомірним тягарем для основної маси населення, приховане розчарування й незадоволення якого зростало. Штучно ініційована «класова війна», антагонізм однієї частини суспільства на другу, терор населення, створення ГУЛАГу, зрештою довершило розкол суспільство на тих хто був прорадянський і вірив пропаганді і тих хто люто ненавидів радянську владу і комунізм. Не слід скидати з рахунку й того, що існував прошарок людей, які не вписалися в сталінський режим, та були несправедливо скривджені під час більшовицьких соціальних перетворень, «будівництво соціалізму» супроводжувалося постійними репресіями. Отже напередодні війни, підстави для існування потенційних «зрадників» СРСР і комунізму, і готових до співпраці було вдосталь. Наявність явища колабораціонізму в певній мірі стало частим явищем періоду окупації [17, с. 94].

Виходячи з поняття колабораціонізм поділяється на: політичний, економічний, військовий та культурницький. В політичній сфері на Миколаївщині колабораціонізм проявлявся слабо, проявився на початку окупаційного періоду та мав ситуативний характер. В політичному плані ми можемо розглядати діяльність українських націоналістів. Але треба ж зразу зазначити що їх контакти з окупантами мали епізодичний характер, виходили

з цілей ОУН. Націоналісти виступали з проукраїнської позиції, і намагалися на початку використати ситуацію на свою користь. По своїй сутті націоналісти з ситуативної співпраці на початку окупації, згодом перейшли в національний українських рух опору, як німецькій так і радянській владі.

Однією з причин що сприяли співпраці населення з окупаційною адміністрацією, була діяльність українських націоналістів. З початком війни становище і статус українських націоналістів було досить хитким, спочатку будучи ситуативним союзом і згодом змінившись на противника німецької окупації. Німецька влада спочатку не помічала націоналістів, але згодом розуміючи що це може їм завадити, почала активну боротьбу проти націоналістів, особливо бандерівського напрямку. Тому виходячи з цього контексту, вказувати що українські націоналісти ішли на колаборацію з німцями не можна. З початком війни оунівці організовували так звані похідні групи з Галичини на Схід і Південь країни, маючи на меті утворення українського самоврядування, пропаганди ідеї державності та націоналізму, відродження національного і культурного життя [17, с. 154]. Першою на Миколаївщину прибуває похідна група ОУН (м) Південна група, на чолі з Богданом Сірецьким, що складалася, в основному, з буковинців, рухалась у напрямку Вінниця – Балта – Одеса – Миколаїв. Вона об'єдналась з чисельно-меншою групою «ПУМА» під керівництвом Ореста Масикевича, що мала просуватись далі узбережжям Чорного моря. Ці групи належали до крила ОУН (М). Офіційним завданням похідної групи було надання допомоги цивільній адміністрації у веденні відбудовчих та господарських робіт, допомога німецькій армії перекладачами, а також, зважаючи на високий рівень освіти членів групи, максимальному проникненню в адміністративні органи, що створювались окупаційною владою, кадровому забезпеченню органів місцевого самоврядування. Нелегальний же бік справи, основний, для якого націоналісти спочатку показали себе лояльними до німців, полягав у поширенні організаційної мережі ОУН в Миколаївській області. ОУНівці змогли шляхом омани здобути довіру німецької адміністрації, і, доставшись

Миколаєва, Орест Масикевич був призначений головою міської управи, а Богдан Сірецький - начальником поліції. Там же з ними почали працювати і інші національсти Володимир Антонюк, Віктор Малярчук, Олександр Стратійчук, Володимир Тодорюк [7]. Діяльність оунівців, особливо в управлінні, значно змінила ситуацію в місті, можна говорити про їх позитивний вплив на стан справ в місті. Так у вересні 1941 р. Масикевич запропонував організувати при міській управі - комітет допомоги. Завдання комітету, була, допомога військовополоненим, пораненим, інвалідам, дітям з незаможних родин. Комітет отримував хліб і продовольство для поранених. Поступово комітет налагодив зв'язки з табором для військовополонених, що дало змогу пошуку сім'ями військовополонених своїх родичів, та влаштовувати побачення. Завдяки діяльності комітету звільнялися військовополонені [11, с. 200].

Крім оунівців мельниківського крила в регіоні діяла і ОУН (Б). 1 вересня 1941 р. у місто прибула також похідна група ОУН (Б). Це була третя (Південна) похідна група в складі 200 чоловік, із Західної України на чолі з Тимофієм Семчишиним. Миколаївську підгрупу очолював Дем'ян Мацілінський. Учасники походу вели по містах і селах пропаганду щодо створення незалежної української держави. По приходу в місто оунівцям вдалося влитися в структуру управління, а також почати формувати підпільну мережу з місцевих симпатиків. Треба сказати що не зважаючи на протиріччя оунівці обох напрямків домовилися не протидіяти один одному. Оунівці глибоко законспірувалися в міській управі, зокрема до таких належала Валентина Дорохольська - викладачка педагогічного інституту, і Дем'ян Мацілінський якому вдалося зайняти посаду начальника стройової частини української поліції.

Проти ОУН згодом почалися перші репресії та арешти, першими під арешт попали агітатори. Але ОУН вже на той момент збудувала і розвила свою діяльність і агентуру. Зокрема треба сказати що було утворено районі підпільні організації в Вознесенському, Новоодеському, Баштанському,

Привільнянському районах. У Новій Одесі треба відмітити що діяло одночасно і радянське, і оунівське підпілля, в Новоодеському районі організації діяли навіть на сільському рівні. В 1943 р. організацію було викрито. У Березнегуватському районі – провідником був колишній редактор місцевої газети – Олександр Назаренко. У Новому Бузі керівником була Раїса Бень.

Члени ОУН налагодили випуск агітації. Було утворено Службу Безпеки, яка займалася добуванням зброї для членів ОУН а також захист оунівці. Найбільш вагомими членами ОУН в області виступали: Яворський – псевдо «Директор» - був головою проводу, Микитенко Петро Микитович – псевдо «Хвиля», - очолював молодіжного крила, а після його арешту СД в 1943, керування отримав активіст під псевдом «Богдан». Керівником СБ був уродженець Львівської області під псевдом «Роман». Наймасовішими організаціями ОУН мали села Піски та Костянтинівка. В с. Піски провідником ОУН був Олександр Яковлев. В с. Костянтинівка провідником був Ткаченко Микола. Загалом обласна організація охоплювала 179 членів, і ця цифра являється неповною. Підпілля проводило агітацію, читала листи, брошури, книжки, розповідала про Симона Петлюру, ОУН, УПА, про бій під Крутами, голодомор, ліквідовувала агентів, добувала зброю, псувала робоче обладнання що використовувалася німцями. З початку діяльності ОУН, почалися і репресії проти них з боку німецьких окупантів. Так відомо випадки і збройного зіткнення оунівців з німцями, зокрема такі випадки були під час нападів поліцаїв на зібрання ОУН, або ж під час арештів націоналістів. Чи намагань оунівців звільнити своїх побратимів від арешту. Поступово переслідування тільки наростали, і кількість арештів і розстрілів збільшилося. На активність німецьких органів безпеки вплинуло і той факт що вони бачили активне зближення і співпрацю ОУН двох спрямувань на Миколаївщині, знали про їх мету повної незалежності України.

В грудні 1941 р. був заарештований Масикевич, і був засуджений до смертної кари, але зумів її уникнути. Одними з першими були розстріляні:

В. Баранець, В. Малярчук, В. Антонюк, Д. Вершигора, Р. Шавло та інші. Згодом під арешт і розстріл підпадає похідна група ОУН (б) в Миколаєві: повішено Д. Мацілінського, Ю. Войновича, а його двох сестер привселюдно розстріляно. Пік арештів припав на кінець 1943, відбувалися допити в гестапо. Багато з молодих оунівців після цих допитів були розстріляні, або ж вивезені до Німеччини в табори.

Не дивлячись на малочисельність, оунівці відзначилися як в підпільному русі, так і шляхом адміністрування на початковому періоді окупації, змогли впливати на гуманітарні процеси в місті на області. Діяльність ОУН була майже повністю знищена ще під час репресій німців, остаточно добита вже з приходом Червоної Армії в місто. За підпільників-націоналістів взялася СМЕРШ, в селах і містах почалися арешти, допити, розстріли та заслання патріотів [11, с. 203-206].

Таким чином ми можемо прийти до висновків що колабораціонізм являється складним явищем, який складається як з суб'єктивних, об'єктивних та маральних складових. Проблематика ж ОУН полягала в тому щоб використати окупаційний режим для відстоювання суто українських інтересів.

Переходимо до економічного виду колабораціонізму. Питання життя населення в окупації, його виживання напряду залежало і від економічних умов. Зважаючи на окупацію та війну, питання економіки набувало особливої гостроти. Викликало воно інтерес і в окупаційній адміністрації, яка планувала використати населення і ресурси краю, як для забезпечення окупованих територій, так і насамперед потреба вермахту та Німеччини. З перших днів окупації влада здійснювала заходи з відновлення та використання економічних потужностей південних областей, в першу чергу суднобудівних заводів А. Марті та 61 Комунара, а також сільськогосподарського виробництва. Насамперед німецька окупаційна адміністрація подбала про робітничі кадри, зокрема наказувалося робітникам промисловості, установ сільського господарства зайняти посади, які вони

обіймали до війни. В місті Миколаєві була надана об'ява в якій вказувалося що все працездатне населення яке працювало і отримувало заробітну плату, повинно було з'явитися вже на той час утворену Біржу праці. В оголошенні вказувалися також дні реєстрації, і вікова категорія тих хто повинен був прийти в біржу праці. Робота яку надавали в біржі, була обов'язковою для виконання, і змінити самостійно працівник його не міг допоки він не виконає завдання, не буде офіційно звільнений, або змінить місце роботи за наказом біржі праці [8, с. 58-59].

Відновленням господарського життя радянських окупованих територій для потреб Німеччини займалася військово-економічна організація «Схід», що мала економічні відділи. У Миколаєві перебував 17-й загальновійськовий батальйон 4-ї економічної групи 11-ї німецької армії, який намагався вводити до себе місцевий штат робітників. Зокрема для електростанцій, телефонної мережі, і трамвайного депо призначили директорів з місцевих. Спочатку економічній групі було важко звикнути до місцевих робітників, адже робили вони неохоче, але найбільше труднощів викликало небажання брати робітниками відповідальності на себе, відсутність ініціатив, це німці пояснювали методами виробництва і контролю в Радянському Союзі, і в певній мірі вони були праві. Щоб заручитися підтримкою місцевого населення, 4-та економічна група займалася встановленням зарплат та цін, забезпечувала населення харчуванням. В першу чергу намагалися встановити ціни які існували при радянській владі. Шляхом опитування робітників усіх спеціальностей, відділів та на основі віднайденної документації нараховувалися відповідні зарплати. Незважаючи на проведені мобілізаційні та евакуаційні заходи радянською владою спеціалістів і робітників, у Миколаєві залишилася значна кількість робітників. Цифра залишених робітників коливалася від 30% і більше. Значна частина робітників не евакуюювалася в тил через відсутність права, відсутність транспортних засобів, небажання залишати своїх рідних, інші – через антирадянські настрої. Саме ця остання частина часто ішла на

співпрацю на добровільних началах, вважаючи життя за радянських часів складним, бюрократизацію і тоталітаризм влади. Крім того антирадянсько налаштовані робітники, відчували різницю в ставленні до спеціалістів, бачили прихильність німців до висококваліфікованих робітників. Крім того вони сподівалися на краще адміністрування і свободи для робітників [17, с. 139].

З перших днів окупації окремі робітники суднобудівних заводів, бралися за відновлення цехів. Через посильних пропонували кадровим робітникам повернутися до робочого місця. Вказували німцям на затоплений цінний інструментарій, місця схову одягу, зброї. Тобто ми бачимо навіть ініціативність робітників. За розпорядженням майстра цеху № 6 заводу ім. 61 Комунара завозилися з вокзалу та порту різного роду станки та обладнання. Робітники приймали участь і в пропагандистській роботі, зокрема в газетах і брошурах «Українська думка» виходили статті де робітники описували злочини радянської влади проти населення, виказували радість від німецької окупації.

Проте не всі робітники працювали з окупантами добровільно. Більшість змушена була працювати через страх за своє життя та бажання вижити в складний час. Багатьох робітників мотивували до праці через погрози. В більшій мірі багатьох робітників залучали до ремонту пошкодженого майна. Якщо говорити про робітників миколаївських кораблебудівних заводів, то їх змушували діставати затоплені червоною армією кораблі та важливі інструменти. Зазвичай робітники при таких роботах саботували їх, або ж в процесі праці приводило до більшої шкоди, робили ілюзорність якості своєї роботи.

Важливе місце в житті краю відігравало аграрне питання, та життя селян. Щодо селян та земельних ресурсів у німців були досить грандіозні плани. Треба насамперед сказати що ще до окупації німці визначали Україну, і особливо її південний регіон, як запоруку економічного процвітання та забезпечення себе усім необхідним. До аграрних планів ще до окупації

активно висловлювався Г. Гімлер, який вважав за необхідне висилити корінні народи із села та заселити їх господарства німецькими солдатами. Планував створення спеціальних поселень для солдат-селян, сільські общини в певній мірі мали стати армійською одиницею [12, с. 79]. Роздачою і розселення німців мало займатися спеціально створене ще до війни Головне управління поселень на чолі з Г. Планке, а потім О. Гофманом. Щодо місцевого населення то їх статус повинен був бути безправним, вони повинні були працювати на німецьких господарів. Однак після певних провалів німців на фронті, німці в своїх розмовах вже були акуратніші. Так Г. Гімлер весною запропонував створити буферну зону, яка мала б розташовуватися біля оборонних укріплень на Дніпрі «Східний вал», цю буферну зону мали заселяти українські селяни які пішли на співпрацю, колабораціонізм з німцями [13, с. 81].

На період війни німці в своїй аграрній політиці користувалися ситуативною метою для їх ситуації, це мета та завдання по постачанню продовольством та сировинною збройні сили-вермахт, і поставка продовольства до Німеччини. При тому за рахунок України а особливо її південної частини планувалося також забезпечувати союзні Німеччині румунські, угорські, словацькі, хорватські війська [12, с. 81]. Ще до початку воєнних дій господарських штаб «Схід 1» в червні 1941 р. видав розпорядження для керівників сільських господарств, а також інструкції щодо управління захопленими радянськими колгоспами, радгоспами та МТС. В директиві Г. Герінга вказувалося на важливості постачання продовольства для армії за рахунок окупованих територій, для чого потрібно було зберегти колгоспну форму господарства. Збереження цієї форми господарювання було необхідно для вчасних поставок продовольства німецькій армії, і Німеччині. Зміна ж форми могла негативно вплинути на ці поставки [16, с. 98].

Миколаївський історик О. Захарченко в своїх дослідження аграрного питання на Миколаївщині вказує, що німецька аграрна політика по суті мала три умовних етапи. Перший етап тривав з серпня 1941 р. по січень 1942 р.

тобто від початку воєнних дій в Україні до його провалу, другий етап – це період основних бойових дій який тривав з лютого 1942 по липень 1943 рр. Третій же етап це етап німецького відступу з території України. Третій етап вважається найбільш руйнівним для українського села та його господарства, адже німці вдалися до тактики «випаленої землі», щодо Миколаївської області то вона цю тактику відчула безпосередньо перед звільненням регіону, тобто в березні 1944 р.

Не дивлячись на мету і засоби якими досягалися плани німці, водночас їх аграрна політика мала ряд суперечностей, що інколи навіть призводили до певних позитивних моментів в житті селянина та становищі господарства. В більшій мірі це пояснювалося з перебігом подій на фронті, політичними перипетіями в самій Німеччині, баченні різного шляху розвитку війни. В цьому контексті це спричинило щоб поступово, шляхом поетапності зміни колективної форми господарювання повернути на свій бік українське селянство як ту категорію населення, що найбільше постраждало від сталінського терору та колективізацію, голодомору. Тим самим знайти собі спільників, які б допомогли в управлінні краєм, господарство та боротьбою та боротьбою з підпільно-партизанським рухом [12, с. 81-90]. Виходячи з цього ми можемо говорити про колабораціонізм на селі.

Сільське населення Миколаївщини була значно лояльнішим до німецької окупації, це пояснювалося багатьма факторами. Насамперед велика частина українського селянства, зокрема і на Миколаївщині була незадоволена революційними подіями 1917 р. внаслідок яких вони втратили приватну власність на землю. Наявність колаборації пояснюється і репресіями які здійснювалося більшовицьке керівництво, що призвело до ненависті великої частини селян до комуністичної влади. Ненависть селян до радянської влади була розкрита в працях миколаївського історика А. Погорелова, який на основі дослідження архівів СБУ у Миколаївській області вказує, що в багатьох архівних справах сільське населення ставлення до комуністичної влади висловлювала таким чином «А хіба при більшовиках мало

загинуло українського народу? Візьміть 29-33 рр.! Скільки виселили в Сибір невинних людей ... Куркулів знайшли! А в 1933 скільки голодом заморили, а скільки в 1937 загинуло ... Німці скоро розпустять колгоспи, народу вільніше буде» [17, с. 143].

Колаборація селян на Миколаївщині має безліч прикладів, велика кількість сіл після приходу німців видавали сільських старост, комуністів. В деяких селах на Миколаївщині, зокрема в селах Каштанівка і Вільна навіть встигли на початку війни виступити перед селянами представники Спілки Визволення України, які розказували про майбутні зміни в Україні і необхідність видачі комуністів, що вони згодом і зробили. Частина селян з німцями пов'язувала можливі зміни на краще. Відомі навіть випадки привітання з боку селян, зокрема частина молоді Баштанського району навіть написала вірш «Сади цветут» де дякувала А. Гітлеру за звільнення від більшовиків. На чисельність співпраці вплинуло і повернення репресованих радянською владою людей, будучи репресованими вони не відчували патріотизму до радянської держави і активно сприяли утвердженню окупаційної влади. За час окупації на Миколаївщину повернулося 1500 репресованих та членів їх сімей. Часто репресовані сприяли знаходженню колишнього комуністичного активу, створювали групи. Найбільша група утворена старостою с. Малинівка з репресованих була в Новоодеському районі, яка називалася «месниками». Вони вважали що мстяться за репресії та смерті людей.

Відновлення сільського господарства відбувалося за безпосередньої участі колишніх колгоспників та спеціалістів, відновлення господарства часто відбувалося на основі планів до окупаційного періоду. Часто для кращої оптимізації, колгоспи працювали навіть без стороннього німецького впливу. На основі німецьких документів стає зрозуміло що на період осені 1941 р., в німецькій зоні окупації працювало 410 сільськогосподарських керівників, 46 техніків, систематично проводилися польові збори врожаю.

На лояльність селян впливали і продумані пропагандистські заходи. Їх сутність була в відпуску військовополонених до дому, такі німецькі заходи сприяли формуванню в них позитивного іміджу, та прихильність до німецької влади. Так на Миколаївщині, наприклад в Новоукраїнському таборі, 22 жовтня 1941 р. було звільнено 300 осіб, а в Бериславському таборі військовополонених-українців було протримано в полоні 3 тижні, після чого вони були відпущені.

Для активізації лояльності селян до окупантів, німці використовували і пропагандистів з міністерства у справах сходу, яке очолював А. Розенберг. Так із сільських жителів відбиралися люди, частіше колишні відпущенні полонені і цілеспрямовано їх готували в Німеччині. У Німеччині їм проводили теми на тематику національного розвитку, викладали дисципліни з історії України та її державності. Німецькі пропагандисти возили їх по містах і фабриках, показуючи німецький прогрес. Після такого навчання, люди поверталися в Україну, де розповідали місцевим про життя в Німеччині, їх здобутки, і злочини радянської влади в галуззі дотримання прав людини [17, с. 146].

Крім пропаганди німці, використовували різного роду економічні стимули, підвищення зарплат, відпусток, продовольчих подарунків, грамот [20, с. 150-155]. Зокрема, чимало миколаївців отримали нагородження і медалі «За заслуги», з рук міністра А. Розенберга під час його другої поїздки в Миколаїв, в вересні 1943 р. Все це дійство відбувалося в приміщенні миколаївського місцевого театру, під час так званого «Свята урожаю», тоді ці нагороди отримали 32 місцевих старости, бургомістри, керівники господарств [12, с. 87].

Не дивлячись на ілюзорність намагань окупантів покращити життя населення, але виходячи з їх першочергової мети це не могло бути здійснено. Економічна, а особливо аграрна політика була у вкрай важкому стані, це в свою чергу позначалося на життєвому рівні населення. Аграрна політика німецькою окупаційної адміністрації носила грабіжницький характер. Так з

лютого 1942 р. генерал-комісар Миколаєва обергрупенфюрер СС Опперман видав наказ про конфіскацію в колишніх колгоспах і радгоспах всього зерна. Часто за невиконання розпоряджень населенню загрожувало ув'язнення. За будь яку провину, чи саботаж покарання могло навіть бути смертна кара. Особливо тяжкою була податкова система, так селяни мали сплачувати 12 видів податків. Податок на одну особу складав 300 карбованців, встановлювався податок і на свійських тварин. Без дозволу окупаційних органів не можна було здійснювати забій худоби. Було заборонено торгівлю, всі продукти повинні були здаватися в відповідні органи по заниженій ціні. Встановлювалися тілесні покарання за невиконання сільськогосподарської трудової повинності. Часто заробітна плата, яка нараховувалася за трудовні була низькою, або платися в натуральній платі [12, с. 84-87]. В порівнянні з довоєнними роками знизилася врожайність. Особливо кризовим періодом для селянства став 1944 р., німці відчуваючи що скоро полишать край, займалися грабунком, застосовували тактику «випаленої землі», відбувалися конфіскації запасів і продовольства.

Досить значним видом колабораціонізму і найбільш вагомим є військовий колабораціонізм. Поряд з активним визвольним підпільно-партизанським рухом, на Миколаївщині були й прямо протилежні випадки, мова йде про військовий колабораціонізм. Внаслідок подій на фронті німці вже на початку війни почали практикувати застосування і організацію військових, і поліційних підрозділів з числа місцевого населення. Спочатку в плані військової колаборації почали колишні білогвардійські офіцери, і в Миколаєві та Новій Одесі навіть існували їх резидентури, але їх діяльність була вкрай низькою. На території Миколаївщини також проводився рекрутський набір татар, з Миколаївщина їх набрали близько 3-х тисяч.

В Миколаєві та області ще на початку війни проводилися нечисельні набори в підрозділи місцевої поліції. Їх кількість значно зросла з літа 1942 р., тоді в Миколаєві було сформовано 122-й і 123-й шуцманполіцейські батальйони для боротьби з радянським рухом опору, утворювалися

спеціальні школи підготовки диверсантів [10, с. 30-35]. В більшій мірі мотивацією для вступу в школу були антибільшовицькі настрої, образи на радянську владу за репресії, але існувала і категорія хто наймався на службу заради досягнення особистих цілей матеріального характеру. Також до даних батальйонів вступали і через загрозу відправки на роботи до Німеччини. Зокрема так, фактично, набрали 122-й батальйон. Розташовувалися казарми поліції на Адміральській вулиці, спочатку поліцейські виконували господарські функції, згодом була видана форма, прийнята присяга та підписка про нерозголошення даних про поліцейську школу, в випадку порушення, за зраду присяги – смерть родичів. Склад батальйону налічував 500 чоловік, на озброєнні були радянські трофейні гвинтівки. В процесі перебування в підготовчій школі вивчали дисципліни: стройова підготовка, статuti, охоронна справа, політична підготовка. Особливо ретельно вивчали політпідготовку, де проходили лекції на тему життя в СРСР, порівняння життя в Німеччині і СРСР. Викладачами підготовчої школи були колишні офіцери Червоної армії. На практичній підготовці навчали диверсійній справі, інструктували про підривну діяльність в тилу.

Архіви СБУ також розкривають інформацію про діяльність на Миколаївщині, розвідувальної школи «Хіві». Укомплектовувалася школа з росіян, українців та вірмен, керівництво школою здійснювали німецькі офіцери. Учні школи крім навчання по диверсійній підготовці, проходили й німецьку пропаганду, де розповідалося про злочини радянської влади, відношення до людей та власних солдат, на противагу цьому вказувалася гуманність німецької армії. Також існувала подібна школа в Снігурівці. В школі навчалася близько 100 чоловік, існували групи диверсантів, розвідників, радистів та парашутистів.

Відомо чимало випадків коли окупаційні каральні органи при розправі над єврейським населенням використовували українців. У вересні 1941 р. коли німці зібрали єврейське населення, деякі громадяни раділи цьому фактові. Такий стан речей пов'язується з тим що серед вищого керівництва

комуністичної партії було багато євреїв, велика частина їх була в карально-репресивних радянських органах ДПУ-НКВС, євреїв звинувачували в терорі 20-30-х рр. проти українців [17, с. 147-153].

Таким чином, вказані факти свідчать про певні прояви колабораціонізму в регіоні. Можна констатувати що колабораціонізм був типовим явищем життя багатьох людей. Мотивами для співпраці, були різні, починаючи від намагання вижити в складних умовах, закінчуючи особистими переконаннями. Факти колабораціонізму, демонструють та висвітлюють повсякденне життя людей, які в часи окупації та екстремальних умов існування ішли на колабораціонізм. Колабораціонізм проник майже в усі сфери життя суспільства. Колабораціонізм мав негативний фактор, особливо військовий, в тому що сприяв утвердженню окупаційної влади.

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ КРАЮ

Культурне життя краю періоду окупацію було в досить складному становищі. Хоч занепад і відбувся, але певні прояви культурного життя і освіти все таки були. Культурне життя на окупованих територіях України, і навіть в інших країнах сприяв той факт що в німецькому керівництві не до кінця визначилися з культурним життя окупованого населення, в німецькій верхівці не зважаючи на домінування расистських, шовіністичних концепцій, знаходилися люди і ідеї які вважали за краще зберегти культуру і освіту, щоб заручитися лояльністю і підтримкою населення. Наявність таких тенденцій, вселяло віру населення, а особливо інтелігенцію в щирості добрих намірів окупантів, сприяло виникненню явищ колаборації в культурній сфері [14, с. 120-127].

Першими закладами культури які були відкритими, були кінотеатри та театри. В міській адміністрації діяв відділ культури. Облаштування театрами активно займалися оунівці, які прибули на Миколаївщину, та їх прихильники. Так був відкритий Український драматичний театр під головуванням колишнього репресованого В. Заброцького-Гарпенка. Театр ставив п'єси вже з жовтня. Згодом театр був закритий в лютому 1942 р., але було сформовано український драмтеатр пересувного типу, який ставив п'єси по районах області. Репертуар театру був український, показувалися класичні українські п'єси «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Сорочинський ярмарок» та інше. Діяли в Миколаєві також театр драми та комедій, та Водопійський театр.

Серед культ-освітніх закладів діяли також бібліотеки. Так після відступу більшовиків з міста, працівники міської бібліотеки провели збір книг, назбирали 200 тисяч томів, спеціальною комісією було вилучено комуністичну літературу. Щоденно бібліотеку відвідувало близько 100 читачів. Працював в Миколаєві і зоопарк, який на той час мав 30%

довоєнного складу тварин. Досить добре функціонували музеї міста. Дівав історико-археологічний музей, де нарахувалося 35 тис. експонатів, та було створено відділ історії Чорноморського флоту. З 26 червня 1942 р. в Миколаєві продовжував працювати і художній музей. Головне місце було відведено картинам В. Верещагіна, в музеї діяло 8 відділів: західного мистецтва, російського, академічного, мариністів, імпресіоністів та миколаївських художників.

Важливим для функціонування окупаційного режиму, виявився миколаївський архів. Так працівники після приходу німців, зайнялися збором розкиданих документів. Німецьке командування зобов'язало працівників архіву систематизувати радянські документи, здійснювати переклад на німецьку, видавати місцевому населенню довідки. Найголовнішим завданням визначалося збір, виявлення і встановлення документів які б надавали інформацію про комуністичний актив і євреїв. Керівництво архіву з цим завданням впоралося, більше того вони навіть знайшли документи про інструкції з диверсій, організацію диверсійних і партизанських груп.

Діяла на території міста і області преса. В певні моменти, преса стала запорукою часткового відродження національного життя. Так у Вознесенську було утворено газету «Новий час», в Арбузинці – «Українські вісті», в Миколаєві – «Українська думка». Найбільш значною була «Українська думка», на початку окупації туди проникли оунівці, редактором був В. Беренецький. На сторінках газети публікувалися матеріали про злочини комуністів, про голодомор, репресії. На сторінках газети відбувався виклад історії України, писали про українських історичних постатей – Б. Хмельницького, І. Мазепи, Т. Шевченка.

В час окупації діяла і система освіти. Так з початку окупації, була проведена конференція вчителів в Кривому Озері, де визначалися матеріали для викладання, так як поводитися вчителям. Проводилася агітація та пропаганда на користь німців інспектором народної освіти П. Шаровським. В школах заборонялося викладання історії ВКП(б), російської мови,

викреслювалися комуністичні цитати. Вчителів запевняли в проукраїнському курсі в освіті. На грудень 1941 р. в Миколаєві працювали дві українські школи, з січня 1942 р. планувалося відкриття навчання і в інших школах. Школи потрохи відкривалися і в районах, проводилися навіть ремонти приміщень. Питання з вищою освітою було скрутнішим, вищі заклади майже повністю припинили викладання, цьому сприяло і небажання окупаційною адміністрації їх відкривати. Щоправда німці дозволили викладання на технічних та сільського господарських факультетах [17, с. 151-162].

Таким чином, можна констатувати, що культурне життя, не зважаючи на війну та окупацію, в деякій мірі продовжувало існувати. Окупація завдала великої шкоди культурі і освіті. Одним з факторів які сприяли певному існуванню культури, був певний колабораціонізм культурних діячів.

ВИСНОВКИ

Виходячи з поставленої мети та завдань, ми прийшли до ряду висновків. Насамперед, слід констатувати, що життя на окупованих територіях було набагато складнішим, ніж це описувалося в радянській історіографії. Говорячи про початковий, до окупаційний період ми можемо помітити як намагання підготуватися до війни, так і нігілізм з боку населення. Прихід німецької окупаційної адміністрації супроводжувався як з осторогою, так і була і така категорія населення яка, навпаки, вітала зміну влади. Поява колабораціонізму не дивлячись на весь негатив даного поняття, мала під собою крім суб'єктивних причин, також і об'єктивні причини невдоволення населенням радянською владою. Можна говорити що тоталітарна, репресивна політика, породила в населення бажання співпрацювати з окупантами.

Окупація відбивалася на всіх формах життєдіяльності людини, створювала негативні умови існування. Незважаючи на такий стан речей, люди виживали шляхом вимушеної та добровільної співпраці з окупаційною адміністрацією. Співпраця з окупантами найбільше проявилася в галузі економіки та сільського господарства.

Окупаційний режим за своїм характером був досить жорстким, і репресивним по відношенню до руху опору, а також політичних та етнічних угруповань. Нацистський терор на Миколаївщині досягнув значних масштабів, в певній мірі в цих подіях брали участь, і військові колаборанти з числа місцевого населення та військовополонених.

Таким чином, окупаційний період однозначно негативно впливав на населення. Для виживання та існування люди часто ішли на ситуативну добровільну співпрацю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

1. В радгосп – на збирання врожаю // Більшовицький шлях. – 1941. – № 162. – С. 2.
2. По-бойовому збирають високий врожай // Більшовицький шлях. – 1941. – № 169. – С. 2.
3. Приказ № 1 Старшего войскового начальника по Николаевской области, г. Николаев, 29 июня 1941 г. // Южная правда. – 1941. – № 152. – С. 2.
4. Сообщения советского информбюро. – М.: Издание Совинформбюро, 1944. – Т. 1. – 456 с.
5. Указ Президиума Верховного Совета СССР о мобилизации военнообязанных по Ленинградскому, Прибалтийскому особому, Западному особому, Киевскому особому, Одесскому, Харьковскому, Орловскому, Московскому, Архангельскому, Уральскому, Сибирскому, Приволжскому // Южная правда. – 1941. – № 172.
6. Указ Президиума Верховного Совета СССР об объявлении в отдельных местностях СССР военного положения в связи с началом Великой Отечественной войны, 22 июня 1941 г. // Южная правда. – 1941. – № 172.

Електронні ресурси

7. Організація українських націоналістів на Миколаївщині в 1940-1950-ті роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdvr.org.ua/sites/default/files/statti_konkurs/Koval_A_stattya.pdf.

Література

8. Горбуров Е. Г. Николаевская область в годы великой отечественной войны 1941-1945 гг. документы и материалы свидетельствуют /

- Е. Г. Горбуров, К. Е. Горбуров, Л. Л. Левченко, М. А. Мельник. – Николаев: Издательство П. Шамрай, 2014. – 348 с.
9. Горбуров Є. Г. У полум'ї Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 роки) / Є. Г. Горбуров, О. О. Захарченко, І. Т. Кіщак, А. І. Погорелов // Миколаївщина в новітній історії. – Миколаїв, 2007. – С. 104–146.
10. Дробязко С. Вторая мировая война 1939–1945. Восточные добровольцы в вермахте, полиции и СС / С. Дробязко. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. – 48 с.
11. Зайцев Ю. Діяльність ОУН на Миколаївщині // Миколаївщина в історії України. – Миколаїв, 2009. – С. 199–205.
12. Захарченко О. О. Аграрна політика німецько-румунських загарбників на Миколаївщині 1941-1944 рр.) // Миколаївщина: шляхами тисячоліть. – Миколаїв, 2007. – С. 79-101.
13. Захарченко О. О. Нацистська аграрна політика в контексті окупації Півдня України / О. О. Захарченко // Гілея. Науковий вісник. Історія. Філософія. Політологія . – 2005. – № 4. – С. 81-98.
14. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М. В. Коваль. – К.: Видавничий Дім «Альтернатива», 1999. – Т. 12. – 335 с.
15. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.
16. Немятый В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии / В. Н. Немятый. – К.: Политиздат Украины, 1982. – 232 с.
17. Погорелов А. А. Південна Україна: червень 1941 – листопад 1942 рр. / А. А. Погорелов, М. М. Шитюк. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2010. – 358 с.
18. Семиряга М. И. «Коллаборационизм». Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. И. Семиряга. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 2000. – 863 с.

- 19.Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / В. О. Шайкан. – Кривий Ріг: «Мінерал» АГН України, 2005. – 466 с.
- 20.Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ століття / М. М. Шитюк – К.: Тетра, 200. – 303 с.
- 21.Шкварець В. П. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) / В. П. Шкварець, М. Ф. Мельник // Історія рідного краю. Миколаївщина. – Миколаїв, 2003. – С. 124–163.